

14.8.2018

EOAK/6311/2017

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Minna Verronen

POHJOIS-KARJALAN SOSIAALI- JA TERVEYSPALVELUJEN KUNTAYHTYMÄN SIUN SOTE, LAITOSHOITO LAPSILLE JA NUORILLE (HONKALAMPIKESKUS, LIPERI)

Tarkastuspöytäkirja

Tarkastusajankohta: 26.10.2017 klo 9–10.30

Tarkastuskohde Pohjois-Karjalan sosiaali- ja terveyspalvelujen kuntayhtymän (Siun Sote) laitoshoidon lapsille ja nuorille (Honkalampiakeskus, Liperi)

Läsnä: **Oikeusasiamiehen kansliasta:**
Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Minna Verronen
Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Juha-Pekka Konttinen

Siun Sotesta:
Palveluesimies - - -
Palveluvastaava - - -

1 YLEISTÄ TARKASTUKSEN TOIMITTAMISESTA

Eduskunnan oikeusasiamies on nimetty YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastaisen yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan (OPCAT) tarkoittamaksi kansalliseksi valvontaelimeksi. Tässä tehtävässä oikeusasiamies tekee tarkastuksia paikkoihin, joissa pidetään vapautensa menettäneitä henkilöitä, kuten esimerkiksi erilaisiin laitoksiin, hoitopaikkoihin tai asumisyksiköihin. Tarkastukset voivat olla ennalta ilmoitettavia tai ennalta ilmoittamattomia ja niitä voidaan tehdä viikonpäivästä ja vuorokauden ajasta riippumatta. Oikeusasiamies voi käyttää apunaan asiantuntijoita hoitaessaan kansallisen valvontaelimen tehtävää.

Tarkastuksen toimittamiseksi oikeusasiamiehellä ja hänen määräämällään eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian virkamiehellä on oikeus päästä toimipaikan kaikkiin tiloihin ja tietojärjestelmiin sekä oikeus keskustella luottamuksellisesti vapautensa menettäneiden henkilöiden ja toimipaikan henkilökunnan sekä muiden sellaisten henkilöiden kanssa, jotka voivat antaa tarkastuksen kannalta merkityksellisiä tietoja. Kansallisen valvontaelimen tehtäviä hoitaessaan oikeusasiamiehellä ja kanslian virkamiehellä on oikeus salassapitosäännösten estämättä saada viranomaisilta ja toimipaikkojen ylläpitäjiltä tehtävän hoitamiseksi tarpeelliset tiedot. Tarkastukselle kutsutulla asiantuntijalla on samat toimivaltuudet (Eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain 11 b §, 11 c § ja 11 g).

YK:n vammaissopimuksen ratifioinnin myötä (10.6.2016) eduskunnan oikeusasiamiehestä on tullut osa yleissopimuksen 33 artiklan 2 kohdan mukaista rakennetta, jonka tehtävänä on edistää, suojella ja seurata vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumista. Tämän vuoksi oikeusasiamies kiinnittää tarkastuksilla erityistä huomiota vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeuden toteutumiseen, rajoitustoimenpiteiden käyttöön, osallistumisen mahdollisuuksiin sekä toimitilojen esteettömyyteen ja saavutettavuuteen liittyviin seikkoihin.

Oikeusasiamiehen kanslian erityisenä tarkastusteemana vuonna 2017 on tehokkaat oikeus-suojakeinot. Tämän vuoksi tarkastuksella kiinnitettiin erityisesti huomiota siihen, millä tavalla asukkaat ja heidän läheisensä voivat käyttää asiakkaille kuuluvia oikeussuojakeinoja kuten muistutusta ja kantelua sekä säännönmukaisia valituskeinoja (valitusta).

2 TARKASTUKSEN KOHDE, HAVAINNOT JA KANNANOTOT

2.1 Tarkastuksen kulku ja pyydetyt asiakirjat

Tarkastus tehtiin ennalta ilmoittamatta oikeusasiamies Petri Jääskeläisen määräyksestä.

Tarkastuksen aluksi selvitettiin uusien erityistehtävien vaikutuksia laillisuusvalvojan tarkastus-toimintaan.

Tarkastuskäynnillä palveluesimies - - - ja palveluvastaava - - - kertoi osaston toiminnasta, asi-akkaista ja henkilökunnasta. Lisäksi keskusteltiin muun muassa rajoitustoimenpiteiden käytös-tä, kirjaamiskäytännöistä, lääkehuollon toteuttamisesta ja asukkaiden osallistumismahdolli-suuksista.

Tämän jälkeen tarkastajat tutustuivat osaston tiloihin. Tarkastajat kävivät luottamuksellisen keskustelun yhden työntekijän kanssa.

Tarkastuksella saatiin jäljennökset seuraavista asiakirjoista: omavalvontasuunnitelma, päätös rajoitustoimenpiteestä ja HaiPro-ilmoitukset (työturvallisuus ja potilasturvallisuus) syys- ja lo-kakuulta 2017 sekä osaston (Majakan) säännöt.

Tarkastuksen jälkeen osastolta pyydettiin seuraavia asiakirjoja: lääkehuoltosuunnitelma (lai-toshuolto), päivittäiskirjaukset yhdestä asiakkaasta marraskuun 2017 ajalta ja hänelle mahdol-liset tehdyt päätökset rajoitustoimenpiteistä sekä kaikki osastolla tehdyt päätökset, joissa on kyse ns. korkea laitaisen sängyn käytöstä.

Palveluesimies toimitti 18.12.2017 kaksi päätöstä, jossa rajoittamistoimenpiteenä oli ”sängystä putoamista estävät välineet” ja perusteluna kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain 42 k § (päätökset tehty 29.6.2017 ja 27.10.2017). Lisäksi palveluesimies toimitti toiselle asiak-kaalle tehdyn itsemääräämisoikeussuunnitelman (laatimisajankohta 27.10.2017). Lääkehuol-tosuunnitelma toimitettiin 9.2.2018.

Tarkastuksen jälkeen havainnot esiteltiin oikeusasiamiehelle, jonka kannanotot käyvät ilmi jäljempänä. Siun Sotella oli mahdollisuus kommentoida tarkastuspöytäkirjan luonnosta.

2.2 Osaston toiminta

Lasten ja nuorten kuntoutus-, tutkimus- ja hoitoyksiköt muodostavat palvelukokonaisuuden, joka sijaitsee Honkalampikeskuksen alueen vanhassa rakennuksessa. Osaston tarjoamat yk-silölliset palvelut on tarkoitettu Pohjois-Karjalan sosiaali- ja terveystieteiden kuntayhtymän alueen alle 18-vuotiaille moni- ja vaikeavammaisille lapsille ja nuorille, joiden kotona asuminen ei ole mahdollista lapsen tai nuoren vamman vaikeuden tai perhetilanteen tai koulunkäynnin vuoksi. Osaston lapset ja nuoret tarvitsevat lähes jatkuvaa ja toistuvaa työntekijän välitöntä läsnäoloa sekä ohjausta, hoitoa tai valvontaa arjessa selviytymiseksi oman tai toisten turvalli-suuden tai muun valvonnan ja avun tarpeen vuoksi.

Osastolla on 16 asuinhuonetta ja 10 wc-kylpyhuonetta. Tarkastushetkellä osastolla oli 11 asiakasta (10 pitkäaikaisesti). Osastolla on sauna, kolme yhteistä oleskelutilaa, aisti- ja leikkihuone sekä erillinen harrastetila. Myös Honkalampi-keskuksen toimintatalo ja Lähiliikuntapaikka on yksikön käytettävissä.

Muksula, Pauliina ja Majakka ovat osaston yksiköitä. Osaston Muksula tarjoaa monivammaisille lapsille ja nuorille pitkäaikaisen asumisen palveluita ja suunnitelmallista vuoro hoitoa, kuntoutus- ja hoitajaksoja, joiden lisäksi myös akuutit hoitajakset ja päivähoido ovat mahdollisia. Palvelut on tarkoitettu alle 16-vuotiaille moni- ja vaikeavammaisille lapsille ja nuorille, joilla ei ole perhehoitopaikkaa tai perhehoito tai tilapäinen osastohoito eivät ole tarkoituksenmukaisia. Muksulan kautta järjestetään myös kotiin annettavaa erityishoitoa.

Osasto Pauliina tarjoaa moni- ja vaikeavammaisille, kehitysviiveisille lapsille ja nuorille tutkimus-, hoito- ja kuntoutusjaksoja sekä päivähoido (koulujen loma-aikoina). Lisäksi osastolla järjestetään kursseja ja teemapäiviä. Kurssitoiminnan tavoitteena on perheen voimavarojen löytäminen ja vanhemmuuden tukeminen perhetyön ja vertaistuen kautta.

Osasto Majakka tarjoaa suunnitelmallista vuoro hoitoa, hoito- ja kuntoutusjaksoja, tarvittaessa akuutteja hoitajaksoja, päivähoido ja pitkäaikaisen asumisen palveluita vaikeavammaisille ja haastavasti käyttäytyville lapsille ja nuorille. Tarkastuksella kerrottiin, että Majakan toiminta ja osin palveluiden kohderyhmä tulee muuttumaan vuoden 2018 alussa.

Tarkastajien yleinen vaikutelma oli tarkastuskäynnin aikana, että yksiköiden ilmapiiri oli rauhallinen ja että osastolla annettava hoito on hyvää. Tarkastuksen aikana ei tullut esille väkivallan uhkaa.

Tarkastetut tilat olivat esteettömiä liikkumisen näkökulmasta. Usealla asiakkaalla on käytösään liikkumisen apuvälineitä.

Henkilöstö

Omavalvontasuunnitelman mukaan yksikössä työskentelee 5,5 sairaanhoitajaa, 25 lähihoitajaa ja yksi ohjaaja sekä hoitoapulainen. Tarkastuksella kerrottiin, että yleensä yksikössä on yöaikaan 2–4 yökköä (enintään 5). Yksikössä hoito- ja henkilöstön määrä ja rakenne perustuvat omavalvontasuunnitelman mukaan sosiaali- ja terveysministeriön julkaisemien asiakirjojen (Vammaisten ihmisten asumispalveluiden laatusuositus, STM 2003:4 ja Sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön tehtävärakennesuositus, STM 2007:14) linjauksiin sekä yksikkökohtaisiin henkilöstövoimavarojen arviointeihin.

Tarkastuksella henkilökunnan edustaja kertoi, että työ osastolla koetaan yleensä antoisaksi ja monipuoleksi ja lisäksi positiivista on se, että työssä voi kehittyä ammatillisesti. Toisinaan osaston melu voidaan kokea työn epäkohdaksi ja lisäksi toisinaan vuorovaikutus omaisten kanssa voi olla haasteellista. Hyvänä puolena tuotiin esille se, että hoitajat tukevat toisiaan ja keskustelevat avoimesti asioista.

Henkilövaihtuvuus osastolla on ollut vähäistä ja yksikköön on saatu helposti sijaisia.

Asiakkaat

Vaativaa tilapäistä osastohoitoa tarjoavassa Majakassa (asiakaspaiikkoja 5) asui neljä asiakasta (16–18 v.). He olivat tarkastushetkellä koulussa. Iltaisin hoitohenkilökuntaa ja asiakkaita on yhtä monta klo 21:15 asti. Asiakkaista kaksi oli tullut nuorisopsykiatrian puolelta ja kaksi

lasta oli sijoitettu lastensuojelun tukitoimin. Osa asiakkaista käy Honkalammen omaa koulua ja kaksi oli yleisessä koulussa.

Kaikille asiakkaille oli tehty erityishuolto-ohjelma, vaikka kaikilla ei ollut kehitysvammadiagnosia. Osaston yhdessä osassa, Majakassa, toiminta muuttuu vuodenvaihteessa (2017–18) osittain ja nimi Majakka muuttuu Pysäkiä. Tarkoitus on, että Pysäkin palvelut on suunnattu jatkossa aiempaa enemmän psyykkisesti oirehtiville nuorille.

Pauliinassa oli kolme lasta (viisi asiakaspaikkaa). Jokaisella asiakkaalla on oma huone. Lapset käyvät Honkalampikoulua (HOJK). Muksulassa oli tarkastushetkellä 6 lasta. Osaston asiakkaista oli tarkastusta edeltävän kuukauden aikana kuollut kolme lasta. Heidän kuolemansa oli saadun tiedon mukaan tapahtunut keskussairaalassa.

Asiakkaille laaditaan tarpeisiin ja tavoitteisiin perustuva viikko-ohjelma. Vaativa pitkäaikainen osastohoito sisältää täyden ylläpidon, lääkehoidon, kehitysvammaisuuteen liittyvän terveyden- ja sairaanhoidon ja kuntoutuksen, sekä asiantuntijapalveluiden, päivätoiminnan ja osastofysioterapeutin palvelut.

Asiakkaille on nimetty omahoitaja, joka vastaa hoidon suunnittelusta, koordinoinnista, tiedottamisesta ja arvioinnista. Perheen ja lähihenkilöiden on mahdollista saada ohjausta erityis-työntekijöiltä ja omahoitajalta. Osaston henkilökunta toimii yhteistyössä läheisten/omaisten, edunvalvojan sekä kotikunnan edustajien kanssa.

2.3 Itsemääräämisoikeus ja rajoitustoimenpiteiden käyttö

Tarkastuksella saadun tiedon mukaan kuntoutukseen (Muksula ja Pauliina) tulevia lapsia ei yleensä jouduta rajoittamaan. Osastolla on painopeitto, mutta sitä ei ollut käytetty viime aikoina.

Osaston ovet olivat lukossa, mutta osastolla ei käytetty lainkaan omaan huoneeseen lukitsemista. Majakassa oli käytössä erillinen turvahuone (kaksi valokuvaa), mutta sen käyttö oli ollut tarkastuksella saadun tiedon mukaan vähäistä ja eristykset lyhytaikaisia. Keskimääräinen oloaika turvahuoneessa on ollut noin 10–20 minuuttia. Turvahuoneessa ei ollut ikkunaa ulos eikä huoneesta ollut suoraa pääsyä wc:hen.

Tarkastuksella saadun tiedon mukaan hoitaja on turvahuoneen oven vieressä ja ovea pidetään raollaan asiakkaan ollessa turvahuoneessa. Tarvittaessa hoitaja ohjaa wc:hen. Asiakasta ei jätetä koskaan yksin. Usein lapset ovat kokeneet turvahuoneen hyväksi paikaksi rauhoittua.

Majakan asukkaille ei ole tehty valvotun liikkumisen päätöksiä. Tarkastuksella todettiin, että kaksi asukasta tarvitsee liikkumisessa valvontaa. Kiinnitettiin huomiota kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain (jäljempänä kehitysvammalaki) 42 m §:ssä valvotusta liikkumisesta säädettyyn. Jollei henkilö kykene huolehtimaan itsestään tai turvallisesta liikkumisestaan

toimintayksikön ulkopuolella ja hänen terveytensä tai turvallisuutensa todennäköisesti vaarantuisi ilman huolenpitoa tai valvontaa, voidaan henkilön liikkumista toimintayksikön ulkopuolella valvoa. Henkilön liikkuminen voidaan järjestää myös esimerkiksi suunnitellusti saattajan avulla. Henkilön liikkumista koskeva suunnitelma on kirjattava henkilön palvelu- ja hoitosuunnitelmaan.

Oikeusasiamies kiinnittää huomiota siihen, että rajoitustoimenpiteistä, kuten valvotusta liikkumisesta, tulee tehdä kehitysvammalain mukaiset muutoksenhakukelpoiset päätökset.

Majakassa pidetään asukaskokous kerran viikossa. Majakan yleisen tilan (ruoka- ja oleskeluhuone) seinällä oli asiakkaiden yhteisesti sovitut säännöt. Yhdessä HaiPro-ilmoituksessa (56898) oli kirjattu ”asiakas saanut käytöksestään rangaistuksen sovittujen ohjeiden mukaisesti”. Tarkastuksella ei tullut esille, millaisesta rangaistuksesta oli tässä tapauksessa kyse.

Oikeusasiamies korostaa yleisellä tasolla, että rajoitustoimenpiteitä ei saa käyttää rangaistuksenomaisesti. Jos rajoitustoimenpide kohdistuu alaikäiseen, rajoitustoimenpidettä käytettäessä on otettava huomioon alaikäisen etu sekä hänen ikänsä ja kehitystasonsa. Rajoitustoimenpiteitä voidaan käyttää vain laissa säädetyin edellytyksin.

Tarkastuksella saadun tiedon mukaan asiakkaille oli tehty IMO-suunnitelmia (suunnitelma itseenäistä suoriutumista ja itsemääräämisoikeutta tukevista toimenpiteistä). Osastolla oli käytössä Mediatri-asiakastietojärjestelmä.

Korkealaitaisten erikoisvalmisteisten sänkyjen (”häkkisänkyjen”) käyttäminen

Tarkastuksella havaittiin, että osaston yhdellä lapsella (tarkastushetkellä 7-vuotias) oli käytössä niin sanottu ”häkkisänky”. Saadun tiedon mukaan sängyn oli valmistanut paikallinen versta. Vastaavanlaisia sänkyjä ei ole aiemmin havaittu oikeusasiamiehen tarkastuksilla.

Tarkastuksella kerrottiin, että kyseisellä lapsella on vaikeahoitoinen epilepsia ja kohtausten aikana on vaarana, että hän putoaa sängystä. Kyseessä ei ollut tavanomainen pienille lapsille (0–3-vuotiaille) suunnattu pinnasänky vaan suurempi ja metallinen häkkisänky (ks. kuva alla). Tarkastuksen jälkeen saadun selvityksen mukaan osastolla oli myös toisella lapsella vastaavanlainen ”häkkisänky” käytössä.

Kuvassa on osastolla käytössä oleva ”häkkisänky”.

Tarkastuksella saaduista asiakirjoista ilmeni, että vielä kolmannella asiakkaalla oli todettu itsemääräämisoikeussuunnitelmassa (12.5.2017) rajoittamistoimenpiteenä mm. sängyn laitojen käyttö. Kuitenkaan kyseiselle asiakkaalle ei ilmeisesti ole tehty rajoitustoimenpidepäätöstä, koska sitä ei ollut toimitettu oikeusasiamiehen kansliaan joulukuussa 2017.

Kehitysvammaisten asiakkaiden rajoitustoimenpidepäätöksissä puheena olevat sängyt oli mielletty sängystä putoamista estäväksi välineeksi ja heille oli tehty sängyn käytöstä kehitysvammalain 42 k §:n mukainen päätös (rajoittavien välineiden ja asusteiden käyttö päivittäisissä toiminnoissa). Päätökseen kirjatun toimenpideohjeen mukaan osaston henkilökunta huolehtii, että sängyn laidat ovat kiinni.

Kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi toimiva eurooppalainen komitea (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading treatment or Punishment, CPT) on ollut kategorisesti häkkisänkyjen (cage bed) käyttöä vastaan. Psykiatrisia sairaaloita koskevissa kannanotoissaan CPT on todennut, että niiden käyttö pitäisi olla kiellettyä kaikissa olosuhteissa. CPT on myös todennut, että häkkisänkyjen käyttöä voidaan pitää ihmisarvoa loukkaavana ja niiden käyttö on lopetettava välittömästi [CPT/inf (2006) 35: 16th General Report on the CPT's activities].

Kehitysvammalain muutoksen yhteydessä eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta totesi mietinnössään (StVM 4/2016 vp), että rajoittavien välineiden sijaan tulee käyttää ensisijaisesti muita keinoja aina, kun se on mahdollista. Rajoitustoimenpiteen sijaan voi olla mahdollista käyttää esimerkiksi matalaa ja leveää sänkyä tai sänkyä, jonka korkeutta voidaan säätää sähköisesti tilanteen ja tarpeen mukaan.

Ottaen huomioon edellä esitetyt näkökohdat, *oikeusasiamies kehottaa, että "häkkisänkyjen" käytöstä luovutaan ja niiden sijaan tulisi löytää vaihtoehtoisia ratkaisuja.*

Oikeusasiamies korostaa, että rajoittavien välineiden on täytettävä terveydenhuollon laitteista ja tarvikkeista annetun lain (692/2010) mukaiset vaatimukset. Tällaisia voivat olla esimerkiksi ns. sairaalasängyt, joissa on laidat.

Kehitysvammahuollossa käytettävien rajoitustoimenpiteiden lainmukaisuus voidaan saattaa tuomioistuimen arvioitavaksi. Viime kädessä tuomioistuin arvioi, onko rajoittavaa toimenpidettä tai välinettä pidettävä yksittäistapauksessa lainmukaisena.

Ulkoilu

Tarkastuksella saadun tiedon mukaan asiakkaan ulkoilusta tehdään merkintä hoitotyön toteutukseen. Yhden asiakkaan kohdalla ei kuitenkaan aina ilmennyt päivittäiskirjauksista ulkoilun toteutuminen.

Oikeusasiamies korostaa asukkaiden päivittäisen ulkoilun tärkeyttä osana sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (812/2000) 4 §:ssä tarkoitettua laadultaan hyvää hoitoa. Riittävän ulkoilun huolehtimisessa on kyse perustarpeiden huolehtimisesta ja siten myös ihmisarvon kunnioittamisesta. Oikeusasiamies suosittaa, että ulkoilu sisällytettäisiin asukkaan hoito- ja palvelusuunnitelmaan.

3 YHTEENVETO OIKEUSASIAMIEHEN KANNANOTOISTA JA TOIMENPITEET

Oikeusasiamies kiinnittää huomiota siihen, että rajoitustoimenpiteistä, kuten valvotusta liikkumisesta ja rajoittavien välineiden käytöstä päivittäisissä toiminnoissa, tulee tehdä kehitysvammalain mukaiset muutoksenhakukelpoiset päätökset.

Oikeusasiamies kehottaa, että "häkkisänkyjen" käytöstä luovutaan ja niiden sijaan tulisi löytää vaihtoehtoisia ratkaisuja. Oikeusasiamies korostaa, että rajoittavien välineiden on täytettävä terveydenhuollon laitteista ja tarvikkeista annetun lain (692/2010) mukaiset vaatimukset.

Oikeusasiamies pyytää Pohjois-Karjalan sosiaali- ja terveyspalvelujen kuntayhtymää (Siun Sotea) ilmoittamaan 30.9.2018 mennessä, mihin toimenpiteisiin Honkalampikeskuksessa on ryhdytty oikeusasiamiehen kehotuksen johdosta.

Oikeusasiamies korostaa asukkaiden päivittäisen ulkoilun tärkeyttä osana sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (812/2000) 4 §:ssä tarkoitettua laadultaan hyvää hoitoa. Riittävän ulkoilun huolehtimisessa on kyse perustarpeiden huolehtimisesta ja siten myös ihmisarvon kunnioittamisesta. Oikeusasiamies suosittaa, että ulkoilu sisällytettäisiin asukkaan hoito- ja palvelusuunnitelmaan.

Pöytäkirjan vakuudeksi

Minna Verronen
vanhempi oikeusasiamiehensihteeri